

Розділ 3. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94(438)

Андрій Кліш

ПРОГРАМНІ ЗАСАДИ ТА ІДЕЙНІ ПРИНЦИПИ ХРИСТИЯНСЬКО-НАРОДНОЇ ПАРТІЇ В ГАЛИЧИНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ СТ.

У статті проаналізовано програмні засади та ідейні принципи Християнсько-народної партії в Галичині під проводом С. Стояловського, досліджено її організаційні засади та суспільно-політичну діяльність.

Ключові слова: Християнсько-народна партія, програмні засади, ідейні принципи, Галичина, С. Стояловський.

У кінці ХІХ ст. у слов'янських землях Австро-Угорщини відбуваються значні політичні, соціальні і культурні зміни, пов'язані з процесом поглиблення кризи дуалістичної монархії. Для Польщі, однією з найзначніших частин Габсбурзької імперії, характерною була докорінна зміна партійно-політичного життя, поява нових ідеологічних течій і реорганізація вже існуючих.

Наукова новизна статті полягає у тому, що у публікації зроблено спробу дослідження особливостей діяльності Християнсько-народної партії (ХНП) у Галичині наприкінці ХІХ ст.

Об'єктом дослідження виступають суспільні та політичні процеси, що відбувалися у Галичині, як важливий чинник діяльності ХНП.

Предмет дослідження – аналіз особливостей структури, форм та методів діяльності ХНП у Галичині упродовж досліджуваного періоду.

Мета публікації – дослідити особливості діяльності ХНП у Галичині наприкінці ХІХ ст., проаналізувати програмні засади та ідейні принципи.

Наукова новизна полягає у тому, що у публікації на основі об'єктивного і комплексного підходу, а також детального аналізу джерел проаналізовано участь ХНП у політичному житті Галичини наприкінці ХІХ ст.

Незважаючи на значну роль, яку відіграли представники суспільно-християнського руху упродовж зазначеного періоду, наукове вивчення цієї проблеми розпочалося лише наприкінці ХХ ст.

Діяльність ХНП знайшла своє відображення у іноземній, насамперед, польській історичній літературі. Дослідженню окремих аспектів її політичної діяльності присвячені праці Й. Конєфала [6], Й. Майки [7], К. Туровського [10], Ч. Стржевського [9; 11].

У контексті вивчення антисемітизму в Галичині діяльність партії проаналізували німецькі вчені Т. Бухен [3] та К. С. Джобст [5], американський історик Д. Уновскі [12].

Слід виокремити працю німецької дослідниці А. Стаудахер [8], у якій автор на основі архівних джерел та опублікованих матеріалів зуміла прослідкувати еволюцію поглядів лідера та ідейного натхненника партії С. Стояловського, проаналізувати його діяльність на чолі суспільно-християнського руху Галичини.

Основу джерельної бази дослідження становлять матеріали тогочасної періодики, зокрема часописів "Prawda" [13], "Dziennik Polski" [14], "Gazeta narodowa" [16], "Głos Narodu" [17; 20], "Postęp" [18], "Czas" [19], "Wieniec Polski" [22], а також епістолярна спадщина його сучасників, зокрема листи до лідера соціал-демократичної партії Галичини І. Дащинського [4] та лідера народовців Я. Стапінського [15].

Незважаючи на те, що окремі аспекти досліджуваної проблеми вже аналізувалися науковцями, варто зауважити, що на сьогодні задекларована проблематика ще не стала предметом окремого наукового дослідження. Власне у цьому й полягає наукова новизна публікації.

Зрозуміло, що обмежений обсяг цієї статті не вичерпує усіх питань задекларованої проблематики. Однак її автор вважав за необхідне зосередити основну увагу саме на дослідженні програмних засад та ідейних принципів ХНП, а також вплив партії на галицький політикум у зазначений період.

Діяльність ХНП тісно пов'язана з роботою її засновника та багатолітнього лідера – о. Станіслава Стояловського. Не даремно представників партії дуже часто називали "стояловчики". Його постать була досить суперечливою. З одного боку, низка учених, таких як Ч. Стржевські, відзначають його як одного з найвизначніших представників польського суспільно-християнського руху [11, s. 164]. З іншого – низка істориків, зокрема О. Войціцькі, зазначали, що діяльність принесла більше шкоди аніж добра для польського народу та церкви [21, s. 98]. Відповідно і діяльність ХНП упродовж усього періоду її існування була неоднозначною.

Переломним моментом у розвитку католицького суспільного та соціального руху, зокрема серед поляків, стала енцикліка Папи Лева XIII "Rerum Novarum" ("Нові речі", 1891 р.) С. Стояловський підтримав ініціативи, закладені у енцикліці, розробив та опублікував проект християнсько-соціальної програми, який став основою для заснування у 1896 р. ХНП [7].

Ключовим моментом у інституалізації польського суспільно-християнського руху стали вибори до сейму 1895 р., напередодні яких лідер Селянської партії (СП) Ян Стапінський звернувся до С. Стояловського (який на той момент перебував в ув'язненні) з пропозицією про співпрацю. С. Стояловський погодився з умовою, що згадане об'єднання базуватиметься на християнських принципах [15].

Вибори 1895 р. були успішними для СП. Проте союз між нею та С. Стояловським виявився недовготривалим. Формальним приводом до розриву стала полеміка між С. Стояловським та лідерами СП, що велася щодо формулювання назви партії. Він наполягав, щоб у ній був присутній термін "християнський". Натомість на з'їзді у Тарнові 8 грудня 1895 р. більшість членів партії підтримали Я. Стапінського і Б. Вислоуха та затвердили назву "Селянська партія" ("Stronnictwo Ludowe"). Після цього С. Стояловський заснував власну партію – ХНП. 5 січня 1896 р. прийнята її програма, що проголошувала новостворену організацію своєю клерикально-селянською партією, висувачи достатньо радикальні вимоги, близькі до соціалістів, – ліквідацію станів, запровадження усіх демократичних свобод [7].

Її основне завдання зводилося до того, щоб повернути "законом Христовим" його справжнє значення у житті суспільства, а визначення "народна" означало, що мова йтиме основним чином про усунення в існуючому законодавстві несправедливості щодо простого народу. Програма проголошувала демократичні принципи рівності (оскільки "всі ми діти одного Отця"), боролася за незалежність Церкви, яка не може бути "в наймах у держави" [11, s. 166]. Окрім того партія виступала за збільшення повноважень місцевим громадам, шляхом надання їм законодавчих, виконавчих та судових функцій.

Специфікою партії С. Стояловського, у порівнянні з іншими аналогічними європейськими утвореннями, такими, як Християнсько-соціальна партія К. Люгера, було те, що вона зосередила свою діяльність на селянах. Цьому є логічне пояснення, оскільки Галичина на кінець XIX ст. значно поступалася іншим регіонам імперії щодо промислового розвитку, а переважна більшість населення була задіяна в аграрному секторі. Партія була орієнтована на селянський електорат у боротьбі проти свавілля дворянства, чиновників, католицької ієрархії та євреїв. С. Стояловського звинувачували у тому, що він використовував антисемітизм як політичний інструмент проти своїх конкурентів [12, s. 418]. На ці звинувачення він відповів у одному з виступів у парламенті. Зокрема, він зазначав, що його партія не сповідує расової чи конфесійної ненависті, а бореться проти капіталізму та згубного впливу євреїв на населення Галичини. Також С. Стояловський відмітив, що у краї проживає значна кількість бідних пригноблених євреїв, на захист яких стала його партія [8, s. 197].

У програмі партії важливе місце посідають соціальні питання. Зокрема, вона включала пункт, що "праця є обов'язком кожної людини, джерелом усіх багатств і ніхто не може бути позбавленим її плодів" [22].

Партія задекларувала захист прав сім'ї. Саме сім'я, згідно з програмою ХНП, була основою суспільства. Держава та влада, на думку С. Стояловського, мали б існувати для сім'ї та громади, а не навпаки.

У програмі партії висунена низка політичних вимог. Зокрема, введення загального, прямого та таємного голосування, передача виборчих функцій спеціальним комісіям та надання громадянам обиратися в усі державні установи, повага до свободи особистості, гарантії свободи преси та організації зібрань [22]. Партія перебувала на позиціях здобуття незалежності Польщі, проте не революційними методами, а шляхом просвітницької діяльності у масах. З цією метою ХНП вимагала забезпечення безкоштовної освіти та надання ширшої автономії для навчальних закладів [22].

Надзвичайно радикальними були пункти програми, що стосувалися економічних питань. Зокрема, вони вимагали поступового реформування права власності та спадку, а також вільного доступу до багатств природи (полювання та риболовлі). Також ХНП закликала до розробки нового трудового законодавства із забезпеченням права на працю, її захист, запровадження 8-годинного робочого дня, справедливої її оплати, шляхом законодавчого регулювання мінімальної заробітної праці, введення соціального страхування на випадок хвороби чи виробничої травми, гарантії існування профспілок та робітничих товариств [10, s. 46].

Цей пункт програми ХНП намагалася впроваджувати на практиці. Зокрема, 20 лютого 1898 р. у Цешині, за присутності близько 1 тис. осіб, засновано "Асоціацію християнських робітників та

робітниць" [10, s. 55]. С. Стояловський зазначав, що робітники у Польщі експлуатувалися, аналогічно африканцям у Камеруні, існувала значна кількість нещасних випадків на шахтах. Він також зазначав, що декілька років до цього виступав на захист робітничого класу, проте влада засудила його за це до семимісячного ув'язнення [10, s. 54].

Гостро піднімалися питання нерівномірності оподаткування рухомого та нерухомого майна. ХНП виступила за скасування усіх податків, окрім продовольчого, а також введення податку на розкіш.

У програмі партії пропагувалося скорочення видатків на армію та озброєння, скасування військової повинності, а зекономлені кошти скерувати на покращення національної економіки, розвитку промисловості тощо [22].

У програму партії включалися вимоги щодо захисту ремісників. Розглянувши питання розвитку великої промисловості, як прогресивне явище, вважалося, що це може негативно вплинути на становище дрібних ремісників. С. Стояловський вважав, що мали право існувати лише ті великі підприємства, що забезпечували зайнятість населення та виготовляли недорого та якісну продукцію, а не ті, що працювали лише заради мільйонних прибутків їх власників [22].

У програмі ХНП висувалася ідея рівноправ'я поляків та українців, навіть зазначалося право останніх на власну державу. Проте було відсутнє чітке бачення перспективних форм цієї держави [10, s. 46].

Слід зазначити, що у програмі партії задекларовані також утопічні вимоги, такі, як виборність духовенства та безкоштовність судових послуг [22].

Таким чином, програма ХНП була першою на польських землях, яка мала християнсько-демократичний характер. Значний вплив на неї спричинили соціальні вчення Католицької церкви, зокрема Енцикліки Лева XII "Rerum Novarum".

Радикальні зміни суспільного та церковного ладу, запропоновані ХНП не задовольняли духовну та світську владу. 5 серпня 1896 р. її лідера відлучили від церкви за звинуваченням у руйнуванні віри, підбурюванні проти духовної та світської влади, непідкоренню наказам вищого духовенства.

23 грудня поточного року С. Стояловського притягнули до кримінальної відповідальності за підбурювання проти релігії та богохульство. Його арешт пов'язувався з майбутніми виборами до Віденського парламенту в 1897 р. Таким чином, галицька влада на чолі з графом К. Бадені намагалася усунути конкурента, який користувався популярністю у сільській місцевості. 11 січня 1897 р. С. Стояловського звільнили з ув'язнення, проте особистої участі у виборчих перегонах він не мав права брати.

Напередодні виборчої кампанії 1897 р. ХНП уклала угоду про співпрацю із соціал-демократами. Згідно цієї угоди, ХНП зосереджувала свою увагу в селах, а соціал-демократи – у містах [3].

Співпраця з соціал-демократами базувалася на критиці політичної, економічної та церковної еліти Галичини, підтримки заходів щодо поліпшення життя селян. На початку січня 1897 р. С. Стояловський писав лідеру галицьких соціал-демократів І. Дашинському, що "тільки Євангелія відділяє його від соціал-демократичної партії" [4, s. 25].

Соціал-демократи сподівалися, що популярність священика серед селянства допоможе їм закріпитися у сільській місцевості. У результаті цього альянсу, партія С. Стояловського отримала 6 мандатів у рейхсраті, більше ніж дві інші селянські партії разом. Зокрема, депутатами від ХНП стали Р. Цена (Ярослав), М. Данеляк (Краків), Я. Кубік (Вадовіце), А. Шпондер (Вадовіце), Т. Шаєр (Жешув), Я. Забуда (Б'яла) [13, s. 2–4; 14, s. 1]. Загалом, до парламенту обрано 63 поляки, 9 українців та 6 євреїв. Більшість серед поляків здобула правляча партія консерваторів. Слід зазначити, що окрім ХНП, до парламенту обрано три соціал-демократи, у тому числі їх лідера І. Дашинського [10, s. 51]. Троє представників народовців та "стояловчики" (термін, яким називали прихильників С. Стояловського) утворили фракцію під назвою "Польський союз народних депутатів" [23, s. 1–2].

Проте коаліція між ХНП та соціал-демократами протривала недовго. С. Стояловський, був глибоко віруючою людиною, прагнув до зближення з вищою церковною владою та хотів скасування анафема щодо нього.

З цією метою 18 липня 1897 р. він поїхав до Риму. С. Стояловський зустрівся із Папою римським Левом XIII та отримав його благословення. Анафему скасували, а С. Стояловський пообіцяв не піддавати сумніву владу Церкви у сфері освіти та управління.

За ініціативи ХНП 12 грудня 1897 р. скликано слов'янський з'їзд. Участь в якому, окрім польських делегатів, взяли представники Чехії, Моравії та Далмації. Учасники з'їзду зазначали, що виступають не проти усіх німців, а лише проти тих, які "засліплені шовінізмом", а також пропагували

рівність усіх народів, які проживали на території Австро-Угорської імперії. Зокрема, у резолюції з'їзду зазначалося, щоб "суворо дотримувалися закони, щодо рівноправності усіх національностей у державі" [16, s. 2].

Вплив ХНП на сільське населення залишався значним. Зокрема, на довиборах до Віденського парламенту 3 лютого 1898 р. у районі Ланьцут, зі значною перевагою (415 із 439 голосів) переміг їх лідер. Кандидат від СП отримав лише 23 голоси [18, s. 1].

Перемога лідера ХНП з таким вражаючим результатом викликала значний резонанс у польському суспільстві. Зокрема, пресовий орган станчиків "Czas" писав: "Тріумфальний вибір Стояловського потрібно поважати і не недооцінювати. Стояловський умів переконувати людей, щоб вони голосували за нього, він отримав симпатію народу і став на деякий час керівником, який мав вплив на всі верстви населення. Важко не дивуватись тим, скільки енергії потратив Стояловський для своєї агітації і його вмінням переконування. Ми не хочемо судити минуле, але ми не можемо відчувати певного занепокоєння про майбутній розвиток національного руху, який залежить від поглядів одної людини, на жаль церковна діяльність вплинула на політичні рішення" [19, s. 1].

Натомість часопис "Postę" зазначав: "Тріумф Стояловського являється одночасно і тріумфом простого народу, перемогою правди над брехнею... Окрім цього, це були перші вибори в Галичині, коли виборцям дозволялось проводити агітацію і з боку влади виборці не зазнавали тиску" [18, s. 1].

Програму партії лідери ХНП намагалися реалізувати мирним шляхом, зокрема роботою у парламенті. Вони асоціювали себе як представники народу. Так, С. Стояловський перші виступи у Віденському парламенті розпочинав польською мовою, з пошани до своєї батьківщини [20, s. 1].

У своїх виступах депутати від ХНП зазначали на визначальній ролі парламенту, як органу виконавчої влади. С. Стояловський виокремлював необхідність соціальних реформ, особливо на тлі зловживань у нафтовому (Борислав) та вугільному (Яворзно) басейнах, висловив невдоволення щодо надмірних податків та закликав до врегулювання міжнаціональних суперечок. Значну частину виступів лідер ХНП присвятив проблемам Галичини, на основі численних прикладів показав важке становище місцевого населення [20, s. 2].

Успіх ХНП на парламентських виборах робив її важливим гравцем у галицькому політикумі, де на провідних ролях була правляча консервативна партія. Для того, щоб скомпрометувати лідера ХНП в очах його виборців та однопартійців, у пресі з'явилася інформація щодо його державної зради через таємні угоди з російською царською владою. Ця новина опублікована у "Dziennik Polski", власником якого був А. Сапєга. С. Стояловський на другому з'їзді ХНП у Цешині публічно заперечив ці звинувачення, трактував їх як наклеп та отримав повну довіру з боку членів партії. Він подав до суду на головного редактора та власника часопису зі звинуваченням у наклепі. Проте згадане звинувачення у державній зраді та співпраці С. Стояловського з владою все ж таки спричинили розкол у ХНП. Троє депутатів (М. Данеляк, А. Шпондер та Я. Забуда) вийшли з її лав та створили власну політичну організацію з пресовим органом "Obrona Ludu" [10, s. 56]. Зокрема, зазначені депутати звинуватили С. Стояловського у співпраці з владою, ворожій позиції щодо чехів та заявили, що "...керівництво о. Стояловського перешкоджає роботі в парламенті, тому ми вважаємо за необхідне відмовитися бути під його керівництвом. Тільки таким чином ми зможемо досягнути подальшої корисної, ефективної та відданої праці на благо народу" [17, s. 1]. Цей демарш, без сумніву, завдав серйозного удару партії та змусив її лідера до пошуку нових союзників у ХХ ст.

Таким чином, ми можемо констатувати, що діяльність ХНП наприкінці ХІХ ст. була неоднозначною. З одного боку, представники ХНП боролися за права простого народу, а з іншого – їх звинувачували у проявах антисемітизму. Також на діяльність партії впливали зміни політичних пріоритетів її лідера та ідейного провідника о. С. Стояловського, пошук союзників яким зумовив зміни політичної орієнтації ХНП.

Список використаних джерел

- Ossowski Z. M. Modern features of Polish Christian democracy / Z. M. Ossowski // Church and society Catholic social and political thought and movements, 1789–1950. – New York: Arts, 1953. – S. 627.
- Михальський Ю. Польські політичні партії та українське питання в Галичині на початку ХХ ст. (1902–1914) / Ю. Михальський. – Львів: Каменяр, 2002. – 166 с.
- Buchen T. Learning from Vienna Means Learning to Win: the Cracovian Christian Socialsand the 'Antisemitic Turn' of 1896 / T. Buchen // Quest. Issues in Contemporary Jewish History. Journal of Fondazione CDEC", n. 3 July 2012. – Режим доступу: www.quest-cdecjournal.it/focus.php?id=302.
- Daszyński I. Pamiętniki. – Tom I / Ignacy Daszyński. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1957.
- Jobst K. S. Die antisemitischen Bauernunruhen im westlichen Galizien 1898. Stojałowski und die polnischen Sozialdemokraten / K. S. Jobst // Zwischen Abgrenzung und Assimilation. Deutsche, Polen und Juden. Schauplätze ihres Zusammenlebens von der Zeit der Aufklärung bis zum Beginn des Zweiten Weltkrieges, eds. Robert Maier, Georg Stöber. – Hannover: Hahn, 1996. – S. 139–150.
- Konefał J. Katolicko-ludowe organizacje polityczne w zaborze austriackim na przełomie ХІХ і ХХ stulecia / J. Konefał // Chłopi-Narod-Kultura. – T. 2: Działalność polityczna ruchu ludowego / [Pod red. S. Dąbrowskiego]. – Rzeszow, 1996. – S. 34–45.
- Майка Ю. Социальное учение Католической Церкви / Ю. Майка.

– Режим доступу: http://www.agnuz.info/tl_files/library/books/social_learn/page10.htm. 8. Staudacher A. L. Der Bauernagitator Stanisław Stojalowski. Priester, Journalist und Abgeordneter zum Österreichischen Reichsrat / A. L. Staudacher // Römische Historische Mitteilungen. – 25 (1983). – S. 165–202. 9. Strzeszewski Cz. Historia katolicyzmu społecznego w Polsce 1832–1939 / Cz. Strzeszewski, R. Bender, K. Turowski. – Warszawa: Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, 1981 – 719 s. 10. Turowski K. Historia ruchu chrześcijańsko-demokratycznego w Polsce / K. Turowski. – T. 1. – Warszawa: Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, 1989 – 590 s. 11. Strzeszewski C. Chrześcijańska myśl i działalność społeczna w zaborze austriackim w latach 1865–1918 / Cz. Strzeszewski // Historia katolicyzmu społecznego w Polsce, Warszawa 1981. – S. 135–200. 12. Unowsky D. Peasant Political Mobilization and the 1898 anti-Jewish Riots in Western Galicia / D. Unowsky // European History Quarterly. – 2010. – 40(3). – S. 412–435. 13. Ogólny wynik wyborów do Rady państwa // Prawda. – 25 marca 1897. – Nr 10. – S. 2–4. 14. Nowa izba // Dziennik Polski. – 2 marca 1897. – Nr 87. – S. 1. 15. Listy ks. Stanisława Stojalowskiego do Jana Stapińskiego z lat 1894–1896 // Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego. – Nr 4. – 1962. – S. 215–240. 16. Więć słowiański // Gazeta narodowa. – 1897. – Nr 346. – S. 2. 17. Przesilenie w klubie Stojalowskiego // Głos Narodu. – 1898. – Nr. 257 – S. 1. 18. Prawda i słusność – prędzej chy później zwycięża // Postęp. – 11 lutego 1898. – Nr. 33. – S. 1. 19. Przegląd polityczny // Czas. – 5 lutego 1898. – Nr. 28. – S. 1. 20. Pierwsza mowa // Głos Narodu. – 1898. – Nr. 80 – S. 1–2. 21. Wójcicki A. "Rerum Novarum" w Polsce // Prąd. – 1921. – Nr. 5. – S. 98. 22. Program Stronnictwa Chrześcijańsko-ludowego // Wieniec Polski. – Nr. 4. – luty 1896; Nr. 5, 6. – marzec 1896. 23. Głos Narodu. – 1 kwietnia 1897. – Nr 74. – S. 1–2.

Андрей Клиш

ПРОГРАММНЫЕ И ИДЕЙНЫЕ ПРИНЦИПЫ ХРИСТИАНСКО-НАРОДНОЙ ПАРТИИ В ГАЛИЧИНЕ В КОНЦЕ XIX СТ.

В статье проанализированы программные и идейные принципы Христианско-народной партии в Галичине под руководством С. Стояловского, исследованы ее организационные основы и общественно-политическую деятельность.

Ключевые слова: Христианско-народная партия, программные принципы, идейные принципы, Галичина, С. Стояловский.

Andriy Klish

PROGRAM AND IDEOLOGICAL PRINCIPLES OF THE CHRISTIAN PEOPLE'S PARTY IN HALYCHYNA LATE XIX CENTURY

The article analyzes the policy guidelines and ideological principles of the Christian People's Party in Galychyna led S. Stojalovsky, investigated organizational principles and socio-political activities.

Key words: Christian People's Party, software frameworks, ideological principles, Galychyna, S. Stojalovsky.

УДК 262.13+94(47)

Елла Бистрицька

УЧАСТЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ПОДОЛАННІ ГОЛОДУ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ І РОСІЇ У 1921–1923 РР.

У статті на основі архівних документів проаналізовано роль міжнародних організацій у подоланні голоду на території України і Росії у 1921–1923 рр.

Ключові слова: голод, американська адміністрація допомоги, Міжнародний союз допомоги дітям, католицька місія допомоги, Фрїтзоф Хансен.

Геополітичне становище України в силу втрати державних інститутів перетворило її територію на об'єкт впливу сусідніх державних утворень – Польщі, Литви, Росії, Австро-Угорщини. Відтак, історія України сповнена трагічних сторінок, вивчення яких вимагає наполегливої праці вчених й далеко від свого завершення. Серед важливих тем – голоди і голодомори, які охопили територію України в періоди 1921–1923 рр., 1932–1933 рр., 1946–1947 рр.

Вивченню глибинних причин загибелі мільйонів українців присвячені праці С. Кульчицького, О. Мовчан, В. Сергійчука, О. Бикової та низку інших істориків. Долаючи стереотип поверхневих суджень на кшталт міжнародної ізоляції, несприятливих погодних умов, неврожаю тощо, сучасні українські науковці намагаються відтворити цілісну картину трьох масових трагедій, вказуючи на їх внутрішній зв'язок – використання голоду як методу боротьби з цивільним населенням.